فصلنامه پژوهش‌ها و سیاست‌های اقتصادی
سال بیست و دوم، شماره ۷۱، پاییز ۱۳۹۳، صفحات ۵۲-۲۹

ارائه الگویی برای بانکداری اخلاقی

علی خورسندیان
دکترای مدیریت استراتژیک
akhorsandian1344@gmail.com

عباس مرادپور
کارشناس‌ارشد مدیریت دولتی (نویسنده مسئول)
abbasmoradpoor@gmail.com

مرجان شعبانی
کارشناس‌ارشد اقتصاد
marjanShabani@gmail.com

با توجه به اهمیت بانکداری اخلاقی و رواج آن در ادبیات بانکی در سال‌های اخیر تدوین الگویی به‌منظور رتبه‌بندی شاخص‌ها و تعیین جهت‌گیری‌های اساسی در این نوع بانک‌ها ضروری می‌باشد. هدف اصلی این مقاله اولویت‌بندی شاخص‌های اساسی تعریف‌شده مربوط به بانک‌های اخلاقی در دنیا و مقایسه آن با دیدگاه مدیران بانکی در ایران و ارائه الگویی برای بانک‌های اخلاقی است. هدف دیگر مقاله بررسی اختلاف دیدگاه مدیران بانک‌های دولتی و خصوصی در نظام بانکی ایران در رتبه‌بندی شاخص‌هاست. به این منظور، پرسشنامه‌ای با ۳۰ پرسش طراحی و توسط مدیران بانک‌های دولتی و خصوصی تکمیل شده است، سپس از آزمون تحلیل واریانس برای بررسی معناداری اختلاف بین میانگین شاخص‌ها استفاده شده است. نتایج تحقیق بیانگر آنست که از دید مدیران بانکی دو معیار رعایت اخلاق در برخورد با کارکنان و سهامداران و مشتری‌مداری از اهمیت ویژه‌ای برخوردارند و اهمیت سایر معیارها نسبت به این دو کمتر می‌باشد. همچنین نتایج حاکی از آنست که بین نظرات مدیران بانک‌های دولتی و خصوصی در رتبه‌بندی شاخص‌ها تفاوت خاصی وجود ندارد.

طبقه‌بندی JEL: *C11, G21, L31*.
واژه‌های کلیدی: *بانکداری اخلاقی، بانکداری اسلامی، مؤسسات تأمین مالی خرد، قرض‌الحسنه، تحلیل واریانس.*

***تاریخ دریافت: ۱۳۹۲/۱۲/۱۶ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۳/۳/۲۴**

۱. مقدمه

بانکداری اخلاقی ادبیات جدیدی است که اخیراً در حوزه بانکداری رایج گردیده است. بانکداری اخلاقی مفهومی است با گستره وسیع که در آن بانک‌ها در حوزه‌های کاری بسیار وسیع‌تر از بانک‌های متعارف[1] ضمن حفظ تقید به معیارهای متعالی اخلاقی و تعهد به کرامت انسانی سعی در بهبود و حفظ شرایط زیست‌محیطی، ارتقای وضعیت رفاهی و معیشت آحاد جامعه، افزایش فرصت‌های برابر و متناسب در کسب و کار، به‌کارگیری منابع مالی در پروژه‌های صیانت از محیط زیست و مؤثر به حال اجتماع و مسائلی از این دست دارند.

رسالت اصلی این بانک‌ها اتخاذ و استقرار روش‌های بهینه تأمین، تخصیص و توزیع منابع و مصارف مالی در سطوح مختلف جامعه متناسب با نیازهای پیش روست؛ به نحوی‌که همزمان با انجام این فرایندها نه تنها محیط‌زیست، نیروی انسانی و اخلاقیات جامعه دچار خدشه نشوند، بلکه در مسیر ارتقا و بهبود نیز واقع گردند (بابایی، ۱۳۹۱).

در واقع، پولی که بانک‌های اخلاقی برمبنای آن سرمایه خود را تشکیل می‌دهند و از پس‌انـدازهای مشتریان جمع‌آوری می‌کنند از طریق فعالیت در اقتصاد واقعی[2] ایجاد می‌شود.

یک بانک اخلاقی پول کثیف[3] را که از فعالیت‌های غیرقانونی به‌دست می‌آید نمی‌پذیرد. هـدف از فعالیت بانک اخلاقی داشتن همزمان تأثیر مثبت بر سطح اجتماعی، محیطی و اقتصادی اسـت. بـه ایـن دلیـل، یک بانک اخلاقی با هدف دستیابی به سود اجتماعی، محیطی و فرهنگی سرمایه خود را به فعالیـت‌هـای وابسته به اقتصاد اجتماعی[4] اختصاص می‌دهد. این هدف محقق نمی‌شود مگر با حمایت از سازمان‌های غیرانتفـاعی[5] که در جهت ارتقای اجتماعی، زیست‌محیطی و اقتصادی و نیز حمایت از بخش‌های (اقشار) ضـعیف‌تـر جامعه فعالیت می‌کنند (بابایی، ۱۳۹۱).

۲. ادبیات تحقیق

۲-۱. بانکداری اخلاقی

۲-۱-۱. تعریف

شاید به‌دلیل تفاوت دیدگاه‌ها و نیز تفاوت فرهنگی و اجتماعی جوامع مختلف با یکدیگر نتوان تعریف دقیق و واحدی از بانکداری اخلاقی ارائه نمود، اما می‌توان بانکداری اخلاقی را فعالیتی بانکی با رعایت

1. Conventional Banks
2. Real Economy
3. Dirty Money
4. Socioeconomic Activities
5. Not-for-Profit

کامل حقوق انسانی و صیانت از مشترکاتی همچون محیط‌زیست، التزام به رقابتی سالم و نیز مسئولیت‌پذیر و پاسخگو توصیف نمود (طالبی و کیایی، ۱۳۹۱).

بانکداری اخلاقی نوعی فعالیت بانکی است که علاوه بر داشتن اهداف متعارف نظام بانکی تلاش دارد با احترام به حقوق آحاد جامعه، حفظ ثبات نظام اجتماعی- اقتصادی، صیانت از محیط‌زیست و ارتقای سطح اعتماد و اطمینان عمومی به صنعت بانکداری به بهبود کیفیت زندگی افراد جامعه کمک نماید. این نوع بانکداری مفهومی است که از ورود آن به ادبیات متعارف بانکی مدت زمان زیادی نمی‌گذرد، اما به‌سرعت در حال رشد و توسعه در بعد نظری و اجتماعی بین بانک‌های جهان است (عیوضلو و قلیچ، ۱۳۹۱).

اخلاق در بانکداری می‌تواند به‌عنوان درستکاری[1]، بی‌طرفی[2]، قابلیت اعتماد[3]، سازگاری[4] با مقررات بانکی و شفافیت[5] تعریف شود (سفکلی، ۲۰۰۵). بانک اخلاقی برای رفاه اجتماعی[6] فعالیت می‌کند و سرمایه خود را به پروژه‌های اجتماعی، فرهنگی و زیست‌محیطی اختصاص می‌دهد. بانک‌های اخلاقی با فعالیت‌های خود فعالیت‌های دوستدار محیط را تقویت می‌کنند و اقتصاد اجتماعی را ارتقا می‌بخشند. بانک‌های اخلاقی نیز آگاهی اجتماعی را در خصوص نقش پول و شکست اقتصاد برمبنای سود به‌عنوان تنها هدف افزایش می‌دهند (فیا، ۲۰۱۲).

بانکدارانی که به‌صورت اخلاقی عمل می‌کنند نه تنها در جهت رفع نیازهای مشتریان خود عمل می‌کنند، بلکه به برآورده شدن نیازهای جامعه نیز کمک می‌کنند. این تعریف از بانکداری اخلاقی به‌معنای عمل خیریه[7] نیست. این موضوع از این دیدگاه نشأت که نیکوکاری بخشی از زندگی و از اصول اساسی کارایی است (کلرک، ۲۰۰۹).

منابع پولی یک بانک مبتنی بر اخلاق مجموع سرمایه بانک و پس‌انداز مشتریانی است که در فعالیت‌های واقعی اقتصاد نقش دارند. این بانک هیچ‌گاه پول‌های کثیف و وجوهی که از فعالیت‌های غیرقانونی به‌دست آمده است را مورد استفاده قرار نمی‌دهد (طالبی وکیایی، ۱۳۹۱).

1. Honesty
2. Impartiality
3. Trustworthiness
4. Compatibility
5. Transparency
6. Common Good
7. Charitable Action

۲-۱-۲. ویژگی‌های بانک‌های اخلاقی

ویژگی‌های زیر از اهمیت بسیاری در تعریف بانکداری اخلاقی برخوردارند:

– در بانک‌های اخلاقی تأثیر اجتماعی و زیست‌محیطی از تأثیر اقتصادی جدانشدنی است، بنابراین در این بانک‌ها ارزیابی اقتصادی پروژه‌ها همراه با ارزیابی اجتماعی و زیست‌محیطی و برمبنای یک سری معیارهاست. در یک بانک اخلاقی حداقل ۹۰ درصد از دارایی تخصیص داده شده به شرکت‌ها یا سازمان‌ها بر اساس معیار اقتصادی و اجتماعی- زیست‌محیطی برنامه‌ریزی شده است.

– یک بانک اخلاقی به‌طور مرتب اثر اجتماعی و زیست‌محیطی فعالیت‌های خود را در پروژه‌هایی که سرمایه‌گذاری نموده ارزیابی می‌نماید.

– ارزیابی کامل جنبه‌های گوناگون هر پروژه‌ای که در آن سرمایه‌گذاری شده سطح ریسک بانک‌های اخلاقی را کاهش خواهد داد.

– بانک‌های اخلاقی هرگز در پروژه‌ها یا فعالیت‌هایی مانند دخانیات، قماربازی، سلاح، انرژی هسته‌ای، استثمار حیوانات، همدستی با دولت‌های ظالم، تخطی از حقوق بشر و ... فعالیت نمی‌کنند (فیا، ۲۰۱۲).

– تخصیص اعتبار در بانکداری اخلاقی به فعالیت‌های پایدار و باثبات از جمله فعالیت‌های سودآور اجتماعی که به سود کل جامعه و سازگار با محیط‌زیست هستند حتی اگر بازده مالی اندکی به‌همراه داشته باشند صورت می‌پذیرد.

– بانکداری اخلاقی به‌منزله روش جایگزین برای تأمین مالی افراد و شرکت‌های نیازمند از جمله افراد و شرکت‌های بدون سابقه اعتباری و بدون داشتن حداقل تضمین‌های لازم جهت اخذ وام‌های مورد نیاز به‌حساب می‌آید.

– تخصیص اعتبارات در بانکداری اخلاقی دارای شفافیت می‌باشد.

– رویکرد اصلی در بانکداری اخلاقی مبتنی بر همکاری‌های متقابل و مشترک می‌باشد.

– در بانکداری اخلاقی شیوه‌های وام‌دهی به‌جای شیوه‌های رایج اخذ وثایق عمدتاً مبتنی بر اعتماد است (بابایی، ۱۳۹۱).

– بانک‌های اخلاقی از طریق اعتبارات و سرمایه‌های خرد[1] توجه ویژه‌ای به حمایت از کارآفرینی برای زنان و جوانان دارند.

– بانک‌های اخلاقی فعالیت‌های خود را در جهت حمایت از سرزمین خود یا خارج از مرزها بر اساس اصل همکاری‌های بین‌المللی[2] انجام می‌دهند.

1. Microcredit and Microfinance
2. International Solidarity

– مدل تجاری بانک اغلب مانند بانکداری سنتی شکل می‌گیرد (جمع‌آوری پس‌اندازها و تخصیص وام) و بخش عمده‌ای از پول می‌بایست در فعالیت‌های اعتباری استفاده شود.

– سودی منصفانه (نسبی) برای ادامه حیات و بقای بانک ضروری است. سود بانک اخلاقی اغلب مجدد در اهداف اجتماعی سرمایه‌گذاری می‌شود (بابایی، ۱۳۹۱).

– بانک مبتنی بر اخلاق تنها وثیقه‌های رایج را در نظر نمی‌گیرد و برای تضمین‌های فردی و اجتماعی نیز ارزش قایل است (طالبی و کیایی، ۱۳۹۱).

علاوه بر موارد فوق مبارزه با پولشویی را می‌توان از ویژگی‌های برجسته بانک‌های اخلاقی دانست. گرچه رعایت مقررات مربوط به مبارزه با پولشویی هم در بانک‌های متعارف و هم در بانک‌های اخلاقی الزامی است، اما به‌نظر می‌رسد با توجه به اهداف بانک‌های اخلاقی رعایت این موضوع از اهمیت بالاتری برخوردار باشد.

۲-۱-۳. اهداف بانکداری اخلاقی

انجام فعالیت‌های مفید با استفاده از منابع بانکی، سرمایه‌گذاری و تأمین مالی پروژه‌های پایدار، سرمایه‌گذاری در بخش حقیقی اقتصاد، پرهیز از اقداماتی که منجر به آسیب‌رسانی اقتصادی اجتماعی به جامعه می‌شود، کمک به حفظ ثبات بازارهای مالی و زمینه‌سازی توسعه اقتصادی کشور، سرمایه‌گذاری و اعطای وام به تجارت‌های اجتماعی و نهادها و سازمان‌های فرهنگی، ارائه بهترین خدمات و جلب رضایت مشتریان و حفاظت از حقوق و منافع آنان، رعایت حقوق و منافع کارکنان نظام بانکی، حفاظت از اعتبار و شهرت نظام بانکی، ساماندهی اعطای تسهیلات در راستای کاهش فقر و شکاف طبقاتی و حفاظت از محیط زیست از اهداف بانکداری اخلاقی به‌شمار می‌روند (عیوضلو و قلیچ، ۱۳۹۱).

۲-۱-٤. نمونه بانک‌های اخلاقی

برخی مؤسسات موفق در زمینه بانکداری اخلاقی به شرح زیر می‌باشند:

– بانک اتیکا:[1] این بانک ایتالیایی بانکی سپرده‌محور با تمرکز بر اعطای وام به بخش‌هایی از اقتصاد همچون انرژی‌های تجدیدپذیر و محصولات کشاورزی ارگانیک است. یکی از اهداف این بانک افزایش نقش‌آفرینی و حضور در منطقه به‌وسیله ایجاد شعب خرده‌فروشی و ارائه خدمات بانکی به سبک سنتی "درب به درب" می‌باشد. در زمینه اعطای اعتبار برای بانک اتیکا اهمیت بسیاری دارد که پروژه‌ای که تأمین مالی می‌نماید به لحاظ اقتصادی و تحلیل امکان‌سنجی از قابلیت خوبی برخوردار

1. Banca Etica

باشد و میان کارکنان بانک و متقاضیان و سازمان‌های خواستار تأمین مالی فضایی توأم با اعتماد و اطمینان متقابل حکمفرما باشد. فراتر از ارزیابی‌های اقتصادی متعارف پروژه‌ها می‌بایست اهداف زیست‌محیطی و اجتماعی داشته و در افزایش سطوح رفاه اجتماعی و ارتقای کیفی منابع طبیعی مؤثر باشند. این بانک به‌طور خاص برخی پروژه‌های انرژی‌محور را به شرح زیر تأمین مالی می‌کند:

- تأمین برخی از انواع انرژی شامل انرژی حرارتی و برق، انرژی‌های آبی، انرژی‌های خورشیدی
- نوسازی مسکن با رویکرد بهبود شاخص‌های انرژی شامل ارائه وام‌های مسکن برای خرید خانه‌های بهتر از حیث مصرف انرژی (بابایی، ۱۳۹۱).

– بانک تریودوس:[1] یک بانک پس‌انداز است که بر پایه بانکداری اخلاقی بنا شده است. این بانک هلندی که در سال ۱۹۸۰ به‌وجود آمده است با فعالیت‌های متنوع و گسترده در سطح محلی و بین‌المللی بیشتر در مباحث اجتماعی فعال بوده و از پیشگامان بانکداری اخلاقی در جهان به‌شمار می‌آید. این بانک در کشورهای آلمان، بلژیک، انگلستان و اسپانیا دارای شعبه بوده و هسته اصلی فعالیت‌های آن بجز خدمات متعارف بانکی، وام‌دهی به پروژه‌های سازگار با محیط‌زیست، توسعه پایدار و ارائه خدمات فرهنگی- اخلاقی می‌باشد (بابایی، ۱۳۹۱). یکی از مهم‌ترین اقدامات این بانک راه‌اندازی صندوق سبز[2] برای حمایت از پروژه‌های زیست‌محیطی و گروه‌های دوستداران زمین[3] بوده است (قلیچ، ۱۳۹۰).

– بانک تعاونی[4] انگلستان: این بانک قوانین اخلاقی را در ۵ محور صیانت از محیط‌زیست، توسعه بین‌المللی، حمایت از حقوق‌بشر، مسئولیت اجتماعی و صیانت از آسایش حیوانات دسته‌بندی می‌کند (قلیچ، ۱۳۹۰).

در این بانک شرکت‌هایی که از طریق استخراج و تولید سوخت‌های فسیلی باعث آلوده شدن محیط‌زیست می‌شوند، شرکت‌هایی که با تولیدات خود منجر به گرم شدن کره زمین می‌شوند و شرکت‌هایی که کالاهای تجزیه‌ناپذیر تولید می‌کنند تأمین مالی نمی‌شوند، بلکه تأمین مالی در مورد شرکت‌هایی که به بازیافت زباله‌ها کمک می‌کنند و شرکت‌هایی که در فرایند تولید خود از انرژی‌های تجدیدپذیر استفاده می‌کنند صورت می‌گیرد. در بخش توسعه بین‌المللی این بانک از فعالیت‌هایی که موجب اشتغالزایی و خودکفایی افراد فقیر می‌شوند پشتیبانی می‌نماید. در بخش حمایت از حقوق بشر ارگان‌هایی که در ساخت بمب‌های خوشه‌ای یا ادوات شکنجه فعال هستند تأمین مالی نمی‌شوند. در

1. Triodos Bank
2. Green Fund
3. Friends of the Earth
4. Co-Operative Bank

بخش چهارم که مربوط به مسئولیت اجتماعی است تعاونی‌های اعتباری و طرح‌های مالی اجتماعی تأمین مالی می‌شوند و در نهایت در بخش حمایت از حیوانات شرکت‌هایی که از حیوانات در جهت تهیه لوازم آرایشی و بهداشتی خارج از استانداردهای موجود استفاده می‌کنند یا به تجارت پوست و خز مشغول می‌باشند تأمین مالی نمی‌شوند.

- بانک الاینس:[1] گروه الاینس بانک در آمریکا یکی دیگر از بانک‌هایی است که قوانین اخلاقی خاصی برای خود تعیین نموده است. حفاظت از شهرت بانک و حسن اعتماد مشتریان به بانک از مهم‌ترین اهداف بانک است. رعایت اصول اخلاقی وظیفه فردی هریک از کارکنان، مسئولان و اعضای هیأت مدیره گروه می‌باشد. روابط کارکنان با تمام مشتریان می‌بایست کاملاً منصفانه و به دور از تبعیض باشد، همچنین کارکنان حق ندارند کار دوم (بیرون از مجموعه بانک) داشته باشند، زیرا این کار موجب آسیب‌رساندن به کارایی فعالیت آنان و تضییع حقوق مشتریان می‌شود. الاینس بانک خود را متعهد به انجام فعالیت‌هایی همچون صیانت از محیط‌زیست، حمایت از رقابت منصفانه و تبعیت از قوانین امنیتی و بانکی فدرال و دولت می‌داند. همچنین این بانک خود را ملزم نموده است که اخبار و اطلاعات دوره‌ای را به‌طور کامل، دقیق، شفاف و سروقت به سپرده‌گذاران و سرمایه‌گذاران اعلام نماید. کارمندان این بانک موظفند در برخورد با موارد مسلم یا مشکوک به تخطی از قوانین، مقررات یا اصول بانکداری اخلاقی به‌سرعت مراتب را به‌طور شفاهی یا کتبی به رئیس بانک یا مقامات مسئول دیگر گزارش نمایند. کارکنان و مقاماتی که مرتکب چنین تخلفاتی شده باشند با کسر رتبه یا حتی اخراج مواجه می‌شوند (قلیچ، ۱۳۹۰).

- انجمن بانکداران تانزانیا:[2] این انجمن با اعتقاد به آنکه صنعت بانکداری نیازمند اعتماد متقابل و اطمینان عمومی است و این امر هر بانکداری را مشتاق به رفتار صحیح حرفه‌ای می‌کند به تهیه مقدمات لازم برای کسب دانش و مهارت اعضای خود در بعد نظری و کاربردی بانکداری اقدام نموده و در زمینه بازپرداخت تسهیلات و نرخ بهره آن سهولت‌هایی را ایجاد نموده است، همچنین این انجمن برنامه‌های منظمی را برای رعایت اصول اخلاقی، اطمینان و اعتماد، صداقت، وفاداری و قانون‌مداری تمام بانک‌های تحت‌نظر خود تدوین نموده است. برخی از این برنامه‌ها عبارتند از تهیه مجموعه‌ای از استانداردها و اعلام آن به بانک‌ها، اطمینان‌بخشی به مشتریان در خصوص تبعیت بانک‌ها از اصول رفتار حرفه‌ای، توسعه و ارتقای سطح اطمینان و اعتماد عمومی در حرفه بانکداری، مشخص نمودن رفتارهای

1. Alliance Bankshares
2. Tanzania Institute of Bankers (TIOB)

غیرحرفه‌ای و نامناسب و اجتناب از آنها، حمایت و تأیید ارزش‌ها و هنجارهای جامعه و قوانین صنعت بانکداری، رعایت صداقت، بی‌طرفی و عدم تبعیض در فعالیت‌های بانکداری (قلیچ، ۱۳۹۰).

۲-۱-۵. وجوه تمایز بانکداری اخلاقی و بانکداری متعارف

– بانک‌های متعارف عمدتاً سودمحور بوده و از محل دریافت سود و انواع کارمزدها بسیاری از هزینه‌های خود را پوشش می‌دهند، در حالی‌که بانک‌های اخلاقی بر پایه ترویج وجوه اخلاقی، انسانی و اجتماعی برپا شده‌اند، گرچه در کنار این هدف عمده سود متعارف و عادلانه‌ای را نیز مدنظر دارند.

– بانک‌های متعارف بی‌توجه به عواقب و عوارض پرداخت بسیاری از وام‌ها و بی هیچ دقت‌نظری نسبت به تأثیرات مخرب انجام بسیاری از فعالیت‌های مالی خود صرفاً جنبه کاربردی تجهیز و تخصیص منابع را در دستور کار دارند، اما بانک‌های اخلاقی به آن دسته از افراد حقیقی و حقوقی وام اعطا می‌نمایند که پروژه‌های آنان در جهت اهداف بشردوستانه، احیای محیط‌زیست، افزایش سطح کیفی رفاه و امنیت در جامعه و مواردی از این دست باشد.

– بانک‌های متعارف بعضاً با هدف حفظ یا ارتقای جایگاه خود در شرایط مالی بسیار چالشی و رقابتی فعلی مبادرت به اتخاذ روش‌های تأمین مالی غیرمسئولانه و بسیار مخاطره‌آمیز می‌نمایند، در حالی‌که بانک‌های اخلاقی طی بحران مالی اخیر به‌خوبی اثبات نمودند که چگونه با تبیین روش‌های صحیح در فرایندهای تأمین مالی و اعطای وام می‌توان در عرصه مالی و اقتصادی و به شیوه‌ای باثبات و پایدار پیشرو بود (بابایی، ۱۳۹۱).

۲-۲. بانکداری اسلامی

طرفداران بانکداری اسلامی معتقدند که سیستم بانکداری رایج بر مبنای سود به‌طور ساختاری ناعادلانه است. نخست آنکه بانکدارها از دانش خود برای افزایش سود مؤسسه استفاده می‌نمایند. دوم آنکه آنها توسط شرکت‌های بیمه که در اصل حق بیمه را از سپرده‌گذاران دریافت می‌کنند از اشتباهات خود (که در واقع ناشی از میل آنها به قبول ریسک است) محافظت می‌شوند. سوم اینکه از آنجا که مشتریان بابت تسهیلات دریافتی ملزم به پرداخت سودی قطعی به بانک هستند بانک‌ها کل ریسک را به وام‌گیرنده منتقل می‌نمایند. این امر هرگونه مشارکت بین بانک و سپرده‌گذار را حذف می نماید. حتی اگر وام‌گیرنده از وام خود سودی حاصل نکند مسئول است که اصل و سود را به بانک پرداخت نماید. شاید این مسئله که ریسک می‌بایست بین بانک و وام‌گیرنده تقسیم شود تنها دلیل مهمی باشد که بانکداری اسلامی در کشورهای غیرمسلمان رواج نیافته است (سزنس، ۱۹۹۹).

بانک‌های اسلامی می‌بایست مشتریان خود را متقاعد نمایند که خدمات مالی نو به آنها عرضه می‌کنند و نیز به آنها اثبات نمایند که خدماتشان هم منطبق با شریعت است و هم نوآوری دارد (فبیا، ۲۰۱۲).

۲-۲-۱. اخلاق در بانکداری اسلامی

برخی اقتصاددانان بانکداری اسلامی را ارائه‌دهنده خدمات مالی و بانکی اخلاقی توصیف می‌نمایند (طالبی و کیایی، ۱۳۹۱). اهتمام اصلی بانک‌های اسلامی این است که روش‌های مالی آنها بر اساس قوانین شریعت باشد و با توجه به تأکید شریعت بر ارزش‌های اخلاقی می‌توان مطمئن بود هر خدمتی که در بانکداری اسلامی ارائه می‌گردد می‌بایست مبتنی بر اخلاق باشد (ویلسون، ۱۳۸۱).

زمانی نظام بانکداری اسلامی به‌صورت کامل تحقق می‌یابد که در آن بانک‌ها علاوه بر اینکه بتوانند نقش واسطه‌گری پولی اقتصاد را به‌درستی انجام دهند عملکرد آنها از نظر شرعی نیز با هیچ اشکال و شبهه‌ای مواجه نباشد (طالبی و کیایی، ۱۳۹۱). در مورد ویژگی‌های اصلی تحقق نظام بانکداری اسلامی به‌صورت واقعی می‌توان به مواردی نظیر به‌کارگیری عقود اسلامی و حذف ربا، توزیع عادلانه تسهیلات بانکی بین بخش‌ها و قشرهای مختلف جامعه، تعیین عادلانه نرخ‌های سود، وجود شفافیت در قراردادهای بانکی و رعایت اخلاق اسلامی اشاره نمود.

۲-۲-۲. بانکداری اسلامی در ایران

بر اساس ماده (۱) قانون عملیات بانکی بدون ربا یکی از اهداف نظام بانکی استقرار نظام پولی و اعتباری بر مبنای حق و عدل (با ضوابط اسلامی) به‌منظور تنظیم گردش صحیح پول و اعتبار در جهت سلامت و رشد اقتصاد کشور و ایجاد تسهیلات لازم جهت گسترش تعاون عمومی و قرض‌الحسنه از طریق جذب و جلب وجوه آزاد و اندوخته‌ها و پس‌اندازها و سپرده‌ها و بسیج و تجهیز آنها در جهت تأمین شرایط و امکانات کار و سرمایه‌گذاری به‌منظور اجرای بندهای "۲" و "۹" اصل ۴۳ قانون اساسی است. همچنین از وظایف نظام بانکی اعطای وام و اعتبار بدون ربا (بهره) طبق قانون و مقررات است. علاوه بر این، بانک‌ها به هیچ‌عنوان حق ندارند در تولید اشیای تجملی و مصرفی غیرضروری سرمایه‌گذاری نمایند.

مطابق ماده (۱۰) این قانون بانک‌ها می‌توانند به‌منظور ایجاد تسهیلات لازم در گسترش امر مسکن با هماهنگی وزارت مسکن [راه] و شهرسازی واحدهای مسکونی ارزان قیمت به‌منظور فروش اقساطی یا اجاره به شرط تملیک احداث نمایند.

بر اساس ماده (۱۴) قانون مذکور بانک‌ها موظفند جهت تحقق اهداف بندهای "۲" و "۹" اصل ۴۳ قانون اساسی بخشی از منابع خود را از طریق قرض‌الحسنه به متقاضیان اختصاص دهند. همچنین مطابق ماده (۲۱) قانون مذکور نیز بانک مرکزی با هریک از بانک‌ها و نیز بانک‌ها با یکدیگر مجاز به انجام عملیات بانکی ربوی نمی‌باشند.

علاوه بر موارد فوق شاید بتوان یکی از مهم‌ترین موضوعات مرتبط با بانکداری اخلاقی که در بانکداری اسلامی بسیار به آن تأکید شده را عقد قرض‌الحسنه دانست.

• عقد قرض‌الحسنه

در ماده (۱۵) آیین‌نامه فصل سوم قانون عملیات بانکی بدون ربا قرض‌الحسنه به این شرح تعریف شده است که "قرض‌الحسنه عقدی است که به موجب آن یکی از طرفین (قرض‌دهنده) مقدار معینی از مال خود را به طرف دیگر (قرض‌گیرنده) تملیک می‌کند که قرض‌گیرنده مثل و یا درصورت امکان قیمت آن را به قرض‌دهنده رد نماید."

در قرض‌الحسنه صرفاً روح تعاون و همکاری و رفع حوایج مالی جامعه حکومت دارد و بانک صرفاً هزینه‌های انجام شده برای پرداخت قرض‌الحسنه را دریافت می‌دارد. هزینه‌های مزبور که کارمزد نامیده می‌شود از سوی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران محاسبه و از قرض‌گیرنده دریافت خواهد شد (قانون عملیات بانکی بدون ربا مصوب ۱۳۶۲). موارد اعطای قرض‌الحسنه عبارتند از:

- تأمین وسایل و ابزار و امکانات لازم به‌منظور ایجاد کار در شکل تعاونی برای کسانی که فاقد این امکانات هستند.
- کمک به افزایش تولید با تأکید بر تولیدات کشاورزی، دامی و صنعتی
- رفع احتیاجات ضروری

رفع احتیاجات اشخاص حقیقی در موارد زیر امکان‌پذیر است (بند "ج" ماده (۲)، دستورالعمل اجرایی قرض‌الحسنه اعطایی بانک‌ها):

- هزینه‌های ازدواج
- تهیه جهیزیه
- درمان بیماری
- تعمیرات مسکن
- کمک هزینه تحصیلی
- کمک برای ایجاد مسکن در روستاها

در تمام موارد فوق می‌بایست نسبت به مصرف تسهیلات قرض‌الحسنه در موضوع مربوطه توسط متقاضی اطمینان حاصل شود.

علاوه بر اینکه عقد قرض‌الحسنه یکی از عقود بسیار مهم در بانکداری اسلامی بوده و در حال حاضر نیز در ایران بسیار رواج دارد اقدامات بسیار خوبی در سال‌های گذشته به‌منظور ایجاد بانک‌های قرض‌الحسنه صورت پذیرفته و پس از تدوین و تصویب مقررات و دستورالعمل‌های نحوه ایجاد و

فعالیت این بانک‌ها در حال حاضر چند بانک قرض‌الحسنه مشغول به فعالیت هستند. گرچه صندوق‌های قرض‌الحسنه از دهه‌های پیش در سراسر کشور وجود داشته و به‌طور گسترده‌ای بـه مـشتریان خـود ارائـه خدمت می‌نمایند.

۲-۳. تأمین مالی خرد (مایکروفاینانس)[1]

مایکروفاینانس یا تأمین مالی خرد از شیوه‌های نوین تأمین مالی به‌شمار می‌رود کـه بـه‌ویـژه در دو دهـه اخیـر به‌منظور توانمندسازی قشرهای ضعیف جوامع مورد استفاده قرار گرفته است (چابکرو، مختـاری و عبدشـاهی، ۱۳۸۵). تأمین مالی خرد سیستمی اسـت در کـشورهای فقیـر کـه از طریـق اعطـای وام‌هـایی بـا مبـالغ پـایین بـه افـراد بی‌بضاعت کمک می‌نماید تا حرفه کوچک را آغاز نمایند (کلرک، ۲۰۰۹). بر اساس تعریف بانـک جهـانی مایکروفاینانس به‌عنوان رویکردی برای مقابله با فقر و نابرابری[2] شناخته می‌شود (عبدالرحمان، ۲۰۰۷).

بانک جهانی این اهداف را برای اعتبارات خرد عنوان می‌کند که عبارتند از کاهش فقر، توانمندسازی گروه‌های محروم به‌ویژه زنان، ایجاد اشتغال، کمک به رشد واحدهای تولیدی موجود و توسعه آنها، تشویق در جهت ایجاد واحدهای جدید، ایجاد فرصت‌های اشتغال از طریق خوداشتغالی، افزایش کارایی و درآمد گروه‌های آسیب‌پذیر سازمان و جوانان و کاهش وابستگی روستاییان فقیر به محصولاتی که به‌شدت تحت تأثیر شرایط جغرافیایی به‌ویژه خشکسالی بوده و تنوع بخشیدن به فعالیت آنها (بختیاری، ۱۳۸۵).

به‌طور کلی می‌توان گفت مؤسسات مایکروفاینانس به مؤسساتی اطلاق می‌شوند که به نیازمنـدان و بنگاه‌های کوچک یاری می‌رسانند تا به خدمات مالی دست یابند (هاردی، ۲۰۰۲).

اما صنعت اعتبارات خرد در خاورمیانه نسبت به سایر مناطق جهان صنعت جوانی محسوب مـی‌شـود و سرآغاز بیشتر برنامه‌های اعتباری خرد به اواسط دهه ۱۹۹۰ باز می‌گـردد (آذرنـوش، ۱۳۸۵). در ایـران همزمان با تأسیس بانک‌های تخصصی مانند کشاورزی، صنعت و معدن و ... فعالیت‌هـای اعتبـاری خـرد نیز شکل گرفته است (ازکیا و ایمانی، ۱۳۸۵).

1. Microfinance Banks
2. Inequality

۲-۳-۱. نمونه بانک‌های مایکروفاینانس

- گرامین بانک[1] مایکروفاینانس پیشرفت بسیاری در بنگلادش داشته است. پروفسور محمد یونس در سال ۱۹۷۶ نخستین گام را برای تشکیل بانک گرامین (در زبان بنگلادشی به‌معنای روستا) برداشت. وی تلاش نمود سیستمی را راه‌اندازی نماید تا به‌وسیله آن بتوان خدمات بانکی ویژه‌ای را به روستاییان بی‌بضاعت ارائه نمود (پاکروان، ۱۳۹۱).

بانک گرامین سازمانی با سرمایه خرد و یک بانک توسعه اجتماعی است که به‌منظور اعطای وام‌های خرد (تحت عنوان مایکروکردیت[2] یا گرین کردیت[3]) بدون ضمانت به افراد جامعه راه‌اندازی شده است. گرامین بر این باور است که بنیادهای خیریه پاسخ مناسبی به معضل فقر نیستند؛ چراکه با افزایش وابستگی و سرکوب قوه ابتکار فقرا آنان را در چرخه معیوب فقر گرفتار می‌کنند و به این ترتیب فقر در جامعه تداوم می‌یابد (پاکروان، ۱۳۹۱).

متدولوژی بانک گرامین در نقطه مقابل بانکداری متعارف قرار دارد. در بانکداری متعارف متقاضیان وام بدون وثیقه قادر به دریافت تسهیلات نیستند، اما گرامین بانک بدون اخذ ضمانت به متقاضیان وام اعطا می‌نماید. از سوی دیگر، بانک‌های متعارف اغلب متعلق به ثروتمندان و معمولاً مردها هستند و هدف نهایی آنها به حداکثر رساندن سود است، در حالی‌که بانک گرامین متعلق به زنان بی‌بضاعت است.

بازپرداخت وام‌های گرامین بسیار ساده است، چراکه مبلغ وام می‌بایست به‌صورت اقساط کوچک هفتگی پرداخت گردد. در این بانک اقدامات تنبیهی برای کسانی‌که توانایی بازپرداخت بدهی خود را ندارند در نظر گرفته نمی‌شود، بلکه این امکان وجود دارد که مدت بازپرداخت وام خود را افزایش دهند. این مسئله ریسک بانک را کاهش داده و احتمال عدم بازپرداخت وام را به‌شدت کاهش داده است. سود بانکی در بانکداری گرامین به‌صورت ساده محاسبه می‌شود.

- بانک نبرد (NABARD): در هندوستان تعدادی از بانک‌های تجاری با حمایت مؤسسه ملی نبرد (بانک ملی توسعه کشاورزی و روستایی)[4] میان مردم فقیر و سیستم مالی رسمی ارتباطی پایدار برقرار نموده‌اند و این ارتباط به‌وسیله یک ابزار اجتماعی به نام گروه‌های همیار[5] در حال پیشرفت است. تعداد زیادی از نهادهای رسمی و غیررسمی در این فرایند منحصر به فرد اجتماعی- اقتصادی با بانک نبرد همگام گشته‌اند.

1. Grameen Bank
2. Microcredit
3. Green Credit
4. National Bank for Agriculture and Rural Development
5. Self Help Group

مطالعات انجام‌شده توسط بانک نبرد در اواسط دهه ۱۹۸۰ بیانگر این حقیقت بود که مهم‌ترین و ضروری‌ترین نیازهای خانواده‌های فقیر به‌ترتیب اولویت عبارت بودند از موقعیت‌هایی برای جمع‌آوری گاه به‌گاه مازاد درآمد آنها در قالب پس‌انداز، دسترسی به وام برای رفع نیازهای ضروری و دسترسی به خدمات و محصولات مالی مانند وام برای بنگاه‌های اقتصادی خرد.

گروه همیار گروهی است متشکل از ۲۰ نفر که دارای مشکلات و مسائل مشابهی هستند و به پس‌انداز نمودن کوچک و منظم داوطلبانه تشویق می‌شوند. این پس‌اندازها صرف اعطای وام‌های کم‌بهره به اعضا می‌شود. در گروه‌های همیار روح تعاون، اتحاد و همدردی وجود دارد، در صورتی‌که یکی از اعضا به‌دلیل داشتن مشکل مالی نتواند اقساط وام خود را بپردازد اعضای گروه پرداخت اقساط وام را برعهده می‌گیرند. سیستم گروه همیار مشابه یک سیستم غیررسمی بیمه عمل می‌کند و ریسک‌ها و نیز شکاف‌های درآمدی را به‌نحوی بسیار مؤثر مدیریت می‌نماید.

۳. مطالعات انجام‌شده

کربنی (۲۰۱۱) در مقاله‌ای تحت عنوان " بانکداری در مسیر اخلاق" هدف خود را از ارائه این مقاله بیان تجربیات بانکداری اخلاقی در اروپا عنوان نموده است. وی معتقد است که مؤسسات مالی نباید مانند شرکت‌های عادی[1] عمل نمایند، بلکه مسئولیت ویژه‌ای در قبال جامعه دارند، زیرا رعایت اصول اخلاقی در معاملات مالی بسیار حائز اهمیت است. در ادامه مقاله، بانکداری اخلاقی با اهداف اجتماعی و زیست‌محیطی مورد مطالعه قرار است. در انتها محقق بیان می‌کند در صورتی‌که سرمایه‌گذاری اخلاقی در اروپا به‌صورت یک فرهنگ درآید شاهد نسل جدیدی از بانک‌ها خواهیم بود.

هوپنر و ویلسون (۲۰۱۰) در پژوهشی تحت عنوان "مباحث اجتماعی، زیست‌محیطی، اخلاقی و اعتماد در بانکداری" نقش سود را در بانکداری اجتماعی، زیست‌محیطی و اخلاقی بیان می‌کنند و به ذکر این مطلب می‌پردازند که در دهه‌های اخیر سود بانکی از افزایش بسیار زیادی برخوردار بوده است. آنها معتقدند که اعتماد در خدمات مالی بسیار حائز اهمیت است و سرمایه‌گذاری معتبر موجب پیشرفت اقتصادی و اجتماعی خواهد شد. در سال‌های اخیر مؤسسات مالی که به اصل اعتماد اعتقاد دارند رو به افزایش است. آنها اهمیت مباحث اخلاقی، اجتماعی و زیست‌محیطی را در مدیریت ریسک بانک و جلب اعتماد مشتریان بسیار مهم ارزیابی نموده‌اند.

1. Ordinary Companies

کلـرک (۲۰۰۹) در مقالـه‌ای بـا عنـوان "بانکـداری اخلاقـی" بـه تـشریح فعالیـت بانـک‌هـای اخلاقـی، مؤسسات قرض‌الحسنه[1] و بانک‌های مایکروفاینانس می‌پردازد. هدف وی از ارائه این مقاله معرفـی بانکـداری اخلاقی، اجتماعی و دوستدار محیط است. وی بیان می‌کند که این نوع بانک‌هـا بـا وجـود تفـاوت‌هـای فرهنگـی، تنوع خدمات و سطح پیشرفت در اهداف و مأموریت اصلی خود اصول اخلاقـی و زیـست‌محیطـی را مـدنظر قرار می‌دهند، همچنین هدف این بانک‌ها در نهایت پیشرفت بشر است، در حالی‌که تنهـا تعـداد کمـی از ایـن بانک‌ها شکست خورده‌اند و بیشتر آنها راه خود را برای پیشرفت پیدا کرده و به کار خود ادامه داده‌اند.

تلمسانی و متئوس (۲۰۰۲) در مقاله مشترکی با عنوان "بانکداری اخلاقـی بـا دیـدگاه اسـلامی" بـه بررسی چارچوب بانکداری اسلامی در جهان پرداخته‌اند. آنها نقش اسلام در بخش‌هـای مـالی را بررسـی نمـوده و پس از ارائه مفهوم ربا به بررسی اصول بانکداری اسلامی و ابزارهای بانکداری بدون بهره[2] پرداختـه‌انـد. آنها ممنوعیت ربا در دین اسلام و اینکه ریسک می‌بایست به‌طور مساوی بین بانک و مشتری تقسیم شود را بیـان نموده‌اند، همچنین عنوان نمودند که بانکداری اسلامی می‌تواند در یک محیط بیش از حد رقابتی[3] نیز اجرا شود.

عیوضلو و قلیچ (۱۳۹۲) در طرحی با عنوان "کدهای اخلاقی در نظام بانکی کشور" تعیین خط‌مشی اخلاقی، تدوین کدهای اخلاقی و تدابیر ساختاری را به‌عنوان محورهای برقراری نظام بانکداری اخلاقی عنوان نموده‌اند. کدهای اخلاقی تعریف‌شده در این پژوهش در ۳ دسته درون‌بانکی، بین‌بانکی و فرابانکی طبقه‌بندی شده‌اند. تدابیر ساختاری نیز در ۴ بخش اطلاع‌رسانی و آموزش، نظارت و بازرسی، ارزیابی و رتبه‌بندی و اصلاح و بهبود عملکردها معرفی شده‌اند.

طالبی و کیایی (۱۳۹۱) در مقاله مشترکی تحت عنوان "بانکداری اخلاقی: بررسی نقاط مـشترک و تمایز آن با بانکداری اسلامی" پس از تـشریح بانکـداری اخلاقـی در اقتـصاد متعـارف و نیـز اخـلاق در بانکداری اسلامی به بیان این مطلب می‌پردازند که هرچنـد بانکـداری اخلاقـی شـباهت‌هـای بـسیاری بـا بانکداری اسلامی دارد، اما به‌دلیل تفاوت‌های موجود در تعریف اخلاق در بانکداری اخلاقی و تعریـف اخلاق در آموزه‌های اسلام وجوه تمایزی نیـز میـان ایـن دو بانکـداری وجـود دارد و مفهـوم بانکـداری اسلامی را گسترده‌تر از بانکداری اخلاقی توصیف نموده‌اند.

پاکروان (۱۳۹۱) در مقاله‌ای تحت عنوان "گرامین چگونه گرامین شد؟" به معرفـی گـرامین بانـک بنگلادش و ویژگی‌های این بانک می‌پردازد. وی عنوان می‌کند که این بانک سـازمانی بـا سـرمایه خـرد است که هدف از تأسیس آن اعطای وام‌های خرد و بدون ضمانت به افراد بی‌بضاعت اسـت. از اهـداف

1. Credit Unions
2. Interest Free
3. Hyper-Competitive

اصلی این بانک اعطای تسهیلات بانکی به زنان و مردان بی‌بضاعت و ایجاد فرصت‌های خوداشتغالی برای روستاییان است، همچنین بانک گرامین توجه بسیاری به آموزش کودکان (معمولاً با اعطای وام‌های تحصیلی و دانش‌آموزی)، مسکن، بهداشت، دسترسی به آب آشامیدنی سالم و توانایی آنها در مواجهه با بلایا و شرایط اضطراری دارد.

٤. تفسیر نتایج

همانگونه که در تعریف بانکداری اخلاقی نیز ذکر شد به‌دلیل تفاوت دیدگاه‌ها و نیز تفاوت‌های فرهنگی و اجتماعی جوامع مختلف ارائه تعریف دقیق و واحد از بانکداری اخلاقی دشوار است، از این رو محققان بررسی گسترده‌ای بر مطالعات صورت‌پذیرفته در داخل و خارج از کشور انجام دادند. منبعث از مطالعات وسیع انجام‌شده تعداد کل ۲۵ بانکی که در اغلب این مطالعات به‌عنوان بانک اخلاقی مورد تحلیل قرار گرفته بودند بررسی شدند (از ۲۵ بانک مورد بررسی، ۱۷ بانک در قاره اروپا، ۴ بانک در قاره آمریکا، ۳ بانک در قاره آسیا و یک بانک در قاره آفریقا واقع شده‌اند)، سپس تمام جهت‌گیری‌ها و شاخص‌های مورد توجه در بانکداری اخلاقی که در این مطالعات عنوان شده بود استخراج و در مرحله بعد جهت‌گیری‌هایی که همپوشانی داشتند حذف گردیده، در نهایت شاخص‌های کلی مورد توجه در این بانک‌ها بر حسب فراوانی استخراج گردید. ترتیب فراوانی این شاخص‌ها در ۲۵ بانک مورد بررسی به شرح زیر است:

مسئولیت اجتماعی (در ۱۷ بانک)، سلامت، بهداشت، حفاظت از محیط زیست (در ۱۶ بانک)، رعایت اخلاق در برخورد با کارکنان و سهامداران (در ۸ بانک)، مشتری‌مداری (در ۷ بانک)، تأمین مالی خرد (در ۶ بانک) و رفع نیازهای ضروری نیازمندان (در ۵ بانک).

شایان ذکر است این شاخص‌ها حسب مورد در اساسنامه[1]، مأموریت[2]، چشم‌انداز[3] یا سیاستگذاری‌های تسهیلات‌دهی و سرمایه‌گذاری بانک‌های مورد مطالعه مدنظر قرار گرفته‌اند. چنانچه محققان می‌خواستند الگویی برای بانکداری اخلاقی ارائه دهند می‌بایست حسب مطالعات صورت‌پذیرفته شاخص‌ها را بر حسب فراوانی مذکور پیشنهاد می‌دادند؛ اما با عنایت به نوع فعالیت نظام بانکداری در ایران که بر مبنای بانکداری اسلامی است و نظر به اهمیت فراوان بانکداری اخلاقی در بانکداری اسلامی محققان نسبت به طراحی پرسشنامه‌ای برای سنجش نوع نگاه مدیران نظام بانکی به بانکداری اخلاقی در ایران اقدام نمودند.

1. Statute
2. Mission
3. Vision

با توجه به ماهیت موضوع مورد بررسی تحلیل انجام‌شده از نوع کاربردی بوده و به لحاظ روش نیز توصیفی-تحلیلی می‌باشد. جامعه آماری پژوهش افراد مطلع و آگاه به مباحث مرتبط با بانکداری در ایران هستند و نمونه آماری شامل ۲۳۱ نفر از مدیران عامل، اعضای هیأت مدیره، مدیران امور و سایر مدیران ارشد بانک‌های دولتی، خصوصی‌شده و خصوصی می‌باشد. در این پژوهش از روش نمونه‌گیری تصادفی برای انتخاب نمونه آماری استفاده شده است.

هدف اصلی از انجام این مقاله اولویت‌بندی شاخص‌های اساسی تعریف‌شده مربوط به بانک‌های اخلاقی در دنیا و مقایسه آن با دیدگاه مدیران بانکی در ایران و ارائه الگویی برای بانک‌های اخلاقی است. هدف دیگر مقاله بررسی اختلاف دیدگاه مدیران بانک‌های دولتی و خصوصی در نظام بانکی ایران در رتبه‌بندی شاخص‌هاست.

ابزار سنجش اطلاعات در این تحقیق پرسشنامه‌ای است که توسط محققان طراحی شده است. باتوجه به اینکه این پژوهش برای نخستین بار به این صورت انجام شده برای تدوین و طراحی پرسش‌ها پس از استخراج شاخص‌ها و محورهای گوناگون به شیوه فوق و دسته‌بندی آنها و طراحی پرسش‌های متعدد در زمینه‌های مورد بررسی ۳۰ پرسش انتخاب شده و از مقیاس لیکرت[1] با ۵ درجه‌بندی شامل بسیار بااهمیت، بااهمیت، متوسط، کم‌اهمیت و بی‌اهمیت برای برآورد الگو استفاده شده است.

در پرسشنامه طراحی‌شده ۶ پرسش مربوط به شاخص مشتری‌مداری، ۶ پرسش مربوط به شاخص مسئولیت اجتماعی، ۵ پرسش مربوط به شاخص رفع نیازهای ضروری نیازمندان، ۵ پرسش مربوط به شاخص سلامت، بهداشت، حفاظت از محیط‌زیست، ۴ پرسش مربوط به شاخص تأمین مالی خرد و ۴ پرسش نیز مربوط به شاخص رعایت اخلاق در برخورد با کارکنان و سهامداران می‌باشد. از ۲۷۰ پرسشنامه توزیع‌شده در مجموع ۲۳۱ پرسشنامه توسط مدیران ارشد و میانی ۱۹ بانک دولتی و خصوصی تکمیل شده و در مقاله حاضر مورد استفاده قرار گرفته است.

٤-١. آمار توصیفی

از لحاظ درصد فراوانی ۵۰/۲ درصد از پاسخگویان را مدیران بانک‌های دولتی و ۴۹/۸ درصد را مدیران بانک‌های خصوصی تشکیل داده‌اند.

جدول (۱) میانگین ۶ شاخص مورد مطالعه را نشان می‌دهد. همانطور که مشاهده می‌شود در بانک‌های دولتی و خصوصی ۲ شاخص رعایت اخلاق در برخورد با کارکنان و سهامداران و مشتری‌مداری به‌ترتیب در رتبه‌های اول و دوم اهمیت قرار دارند، همچنین در بانک‌های دولتی شاخص مسئولیت اجتماعی در رتبه آخر و در بانک‌های خصوصی شاخص تأمین مالی خرد در رده آخر اهمیت قرار دارند.

1. Likert Scale

جدول ۱. میانگین شاخص‌های مورد مطالعه

شاخص	میانگین در بانک‌های دولتی	میانگین در بانک‌های خصوصی	میانگین کلی
رفع نیازهای ضروری نیازمندان	۳/۹۲	۳/۸۳	۳/۸۸
تأمین مالی خرد	۳/۹۳	۳/۷۱	۳/۸۲
سلامت، بهداشت، حفاظت از محیط زیست	۴/۰۰	۳/۷۹	۳/۸۹
مشتری‌مداری	۴/۶۹	۴/۷۱	۴/۷۰
مسئولیت اجتماعی	۳/۷۹	۳/۸۰	۳/۸۰
رعایت اخلاق در برخورد با کارکنان و سهامداران	۴/۷۳	۴/۷۴	۴/۷۳

مأخذ: نتایج تحقیق.

٤-۲. آمار تحلیلی

٤-۲-۱. بررسی پایایی پرسشنامه

پیش از انجام آزمون‌ها می‌بایست پایایی پرسشنامه مورد بررسی قرار گیرد. به‌منظور محاسبه ضریب پایایی از آزمون آلفای کرونباخ استفاده شده است. این مقدار برای متغیرها ۹/. به‌دست آمده است که نشان می‌دهد پرسشنامه از قابلیت اعتماد خوبی برخوردار است.

٤-۲-۲. برآورد مدل تحلیل واریانس[1]

با استفاده از مدل تحلیل واریانس معناداری اختلاف بین میانگین‌های ۶ شاخص در بانک‌های مورد بررسی مقایسه می‌شود، اما پیش‌فرض اصلی این آزمون بررسی فرض یکنواختی کوواریانس‌هاست، از این رو در جدول (۲) ابتدا فرض یکنواختی کوواریانس‌ها آزمون شده است.

برای آزمون این فرضیه از آزمون کرویت موخلی[2] استفاده می‌شود. با توجه به معنادارشدن آزمون کای‌دو (سطح معناداری کمتر از ۰/۰۵) از آزمون محافظه‌کارانه‌تر گرین‌هاوس[3] جهت بررسی فرض یکنواختی کوواریانس‌ها استفاده شده است که با توجه به سطح معناداری ۰/۷۲ فرض یکنواختی کوواریانس‌ها تأیید می‌شود.

1. Analysis of Variance
2. Mauchly's Test of Sphericity
3. Greenhouse-Geisser

جدول ۲. آزمون کرویت موخلی برای بررسی یکنواختی کوواریانس‌ها

آزمون	آزمون کای دو .sig	آزمون گرین هاوس .sig
کرویت موخلی	۰	۰/۷۲

مأخذ: نتایج تحقیق.

از آنجا که مشکلی از لحاظ عدم یکنواختی کوواریانس‌ها وجود ندارد می‌توان مدل موردنظر را از روش تحلیل واریانس برآورد نمود. در این پژوهش قصد بر آنست که از یک سو معناداری اختلاف بین میانگین شاخص‌ها و از سوی دیگر معناداری اختلاف‌نظر مدیران بانک‌های دولتی و خصوصی بررسی شود، از این رو می‌بایست آثار درون‌موردی[1] (اختلاف میانگین‌ها) و اثرت بین‌موردی[2] (اختلاف‌نظر مدیران) به‌طور جداگانه آزمون شوند.

در جدول (۳) معناداری اختلاف بین میانگین شاخص‌ها از طریق آزمون آثار درون‌موردی بررسی شده است. ملاحظه می‌شود که سطح معناداری آزمون کمتر از ۰/۰۵ به‌دست آمده، بنابراین اختلاف بین میانگین‌ها معنادار است.

جدول ۳. آزمون آثار درون‌موردی برای بررسی معناداری اختلاف میانگین شاخص‌ها

اثر درون موردی	آماره F	sig.
میانگین شاخص‌ها	۳۰۴/۲۸	۰/۰۰

مأخذ: نتایج تحقیق.

در مرحله بعد وجود اختلاف معنادار در نظرات مدیران بانک‌های دولتی و خصوصی (آثار بین‌موردی) آزمون شده است. با توجه به اینکه سطح معناداری آزمون بزرگتر از ۰/۰۵ به‌دست آمده اختلاف بین میانگین‌ها معنادار نیست. به‌عبارتی، بین نظرات مدیران بانک‌های دولتی و خصوصی در رتبه‌بندی شاخص‌ها تفاوت خاصی وجود ندارد.

جدول ۴. آزمون آثار بین‌موردی برای بررسی معناداری اختلاف‌نظر مدیران بانک‌های دولتی و خصوصی

اثر بین موردی	آماره F	sig.
اختلاف‌نظر مدیران	۲/۵۴	۰/۱۱

مأخذ: نتایج تحقیق.

1. Within-Subjects Effects
2. Between-Subjects Effects

٤-۲-۳. آزمون بن‌فرونی[1]

نتیجه آزمون‌های درون‌موردی و بین‌موردی حاکی از آنست که تنها اختلاف بین میانگین شاخص‌ها معنادار است و اختلاف معناداری در نظرات مدیران بانک‌های دولتی و خصوصی مشاهده نمی‌شود، اما آزمون تحلیل واریانس مشخص نمی‌کند بین میانگین کدام‌یک از ۶ شاخص اختلاف معناداری وجود دارد، از این رو انجام مقایسه‌های دوبه‌دو بین سطوح مختلف فاکتور درون‌موردی ضروری می‌باشد. برای بررسی این مطلب از آزمون بن‌فرونی استفاده شده است.

در جدول (۵) شاخص‌هایی که اختلاف بین میانگین‌های آنها در آزمون‌های دوبه‌دو معنادار است معرفی شده‌اند. همانگونه که مشاهده می‌شود بین شاخص‌های رعایت اخلاق در برخورد با کارکنان و سهامداران و مشتری‌مداری (که به‌ترتیب رتبه‌های اول و دوم را از لحاظ درجه اهمیت کسب نموده‌اند) با ۴ شاخص دیگر اختلاف معناداری وجود دارد. به‌عبارتی، از دیدگاه مدیران ارشد و میانی بانک‌های مورد مطالعه این دو معیار در بانک‌های اخلاقی از اهمیت ویژه‌ای برخوردارند و اهمیت سایر معیارها نسبت به این دو کمتر می‌باشد.

جدول ۵. آزمون بن‌فرونی برای بررسی معناداری میانگین‌های دوبه‌دوی شاخص‌ها

	روابط معنادار در آزمون بن‌فرونی	sig.
مشتری‌مداری	رفع نیازهای ضروری نیازمندان	۰/۰۰
	تأمین مالی خرد	۰/۰۰
	سلامت، بهداشت و حفاظت از محیط‌زیست	۰/۰۰
	مسئولیت اجتماعی	۰/۰۰
رعایت اخلاق در برخورد با کارکنان و سهامداران	رفع نیازهای ضروری نیازمندان	۰/۰۰
	تأمین مالی خرد	۰/۰۰
	سلامت، بهداشت و حفاظت از محیط‌زیست	۰/۰۰
	مسئولیت اجتماعی	۰/۰۰

مأخذ: نتایج تحقیق.

۵. ارائه الگو

همانگونه که عنوان شد از میان شاخص‌های مربوط به بانک‌های اخلاقی در دنیا که در اساسنامه، مأموریت و چشم‌انداز این بانک‌ها ذکر شده‌اند شاخص‌های مسئولیت اجتماعی و سلامت، بهداشت و حفاظت از محیط‌زیست از بیشترین اهمیت برخوردارند؛ در حالی‌که از دید مدیران بانک‌ها در ایران

1. Bonferroni

تنها دو معیار رعایت اخلاق در برخورد با کارکنان و سهامداران و مشتری‌مداری به‌عنوان شاخص‌های بانک اخلاقی شناخته می‌شوند، همچنین از دید مدیران بانک‌های ایران شاخص مسئولیت اجتماعی در رتبه آخر اهمیت قرار دارد.

علیرغم اینکه موضوعات مطرح‌شده در پرسشنامه طراحی‌شده حول محور شاخص‌های مورد توجه در بانکداری اخلاقی مطابق مطالعات صورت‌پذیرفته توسط محققان بود، اما بررسی دیدگاه مدیران نظام بانکی نشان‌دهنده نزدیکی این دیدگاه‌ها با منشور اخلاقی بانک‌هاست که البته با شاخصه‌های بانکداری اخلاقی متفاوت است. در این خصوص منشور اخلاقی اغلب بانک‌های ایران مورد بررسی قرار گرفت. عمده موضوعی که در منشور اخلاقی بانک‌ها مورد توجه قرار گرفته مشتری‌مداری و تکریم ارباب رجوع است. این بررسی صحت نتیجه‌گیری مذکور را تأیید می‌نماید، همچنین با بررسی اساسنامه و چشم‌انداز بانک‌هایی که در دسترس بودند نیز شاخص‌های مربوط به بانک‌های اخلاقی مشاهده نشد جز آنکه در تعدادی از بانک‌ها اجرای بانکداری اسلامی سرلوحه امور قرار گرفته بود. نکته قابل ذکر آنکه حتی در ارزش‌های اساسی و سیاست‌ها و خط‌مشی‌های بانک‌های مورد بحث نیز اصول بانک‌های اخلاقی ذکر نشده بود.

در نهایت با توجه به تمام موارد فوق و مدل آماری پژوهش حاضر الگویی که توسط محققان برای بانک‌های اخلاقی پیشنهاد می‌شود توجه ویژه به شاخص‌های مسئولیت اجتماعی و سلامت، بهداشت و حفاظت از محیط‌زیست توسط بانک‌هاست. پس از این دو شاخص نیز شاخص‌های رعایت اخلاق در برخورد با کارکنان و سهامداران و مشتری‌مداری از اهمیت ویژه‌ای برخوردارند. پس از شاخص‌های مذکور ۲ شاخص تأمین مالی خرد و رفع نیازهای ضروری نیازمندان نیز می‌توانند در بانک‌های اخلاقی مورد توجه قرار گیرند. این اولویت‌ها می‌تواند در اساسنامه، چشم‌انداز، مأموریت، ارزش‌های اساسی یا خط‌مشی و سیاست‌های بانک منعکس گردد.

٦. نتیجه‌گیری

در مقاله حاضر ابتدا شاخص‌های مربوط به بانک‌های اخلاقی در دنیا که در اساسنامه، مأموریت یا چشم‌انداز این بانک‌ها قید شده بود استخراج و اولویت آنها مشخص شده است، سپس به بررسی دیدگاه مدیران بانک‌های ایران در اولویت‌بندی شاخص‌های تعریف‌شده برای بانک‌های اخلاقی پرداخته شده است. هدف از انجام این مطالعه علاوه بر استخراج دیدگاه مدیران بانکی در ایران به بانکداری اخلاقی بررسی این امر است که تا چه حد دیدگاه آنها به مقوله بانکداری اخلاقی به اولویت‌های مربوط به این نوع بانک‌ها نزدیک است.

به این منظور از روش تحلیل واریانس استفاده شده است. نتایج حاکی از آن است که دیدگاه مدیران ارشد و میانی بانک‌های دولتی و خصوصی به یکدیگر نزدیک بوده و از سویی از دید هر دو گروه دو شاخص رعایت اخلاق در برخورد با کارکنان و سهامداران و مشتری‌مداری نسبت به سایر شاخص‌ها از اهمیت بیشتری برخوردارند، به طوری‌که اختلاف بین میانگین این دو و سایر شاخص‌ها معنادار شده است. پس از این دو شاخص به‌ترتیب شاخص‌های سلامت، بهداشت، حفاظت از محیط‌زیست، رفع نیازهای ضروری نیازمندان و تأمین مالی خرد در رتبه‌های بعدی اهمیت قرار دارند. نکته قابل توجه آن است که در حالی‌که در بانک‌های اخلاقی در دنیا شاخص مسئولیت اجتماعی در رتبه اول اهمیت قرار دارد در ایران این شاخص در رتبه آخر اهمیت قرار گرفته است.

همانطور که در ادبیات پژوهش عنوان شد و از بررسی عملکرد و جهت‌گیری‌های بانک‌های مشهور به بانک‌های اخلاقی نیز مشخص شد بانک‌های اخلاقی در چارچوبی بسیار گسترده‌تر از بانک‌های متعارف شکل گرفته‌اند. در این نوع بانک‌ها بیشتر به مواردی نظیر مسئولیت‌های اجتماعی و سلامت، بهداشت و حفاظت از محیط‌زیست تأکید شده است. طبیعتاً مشتری‌مداری و رعایت اخلاق در برخورد با کارکنان و سهامداران از اصول اولیه تمام بانک‌ها (متعارف و اخلاقی) هستند.

از این رو در الگوی پیشنهادی توجه ویژه به شاخص‌های مسئولیت اجتماعی و سلامت، بهداشت و حفاظت از محیط‌زیست مورد تأکید قرار گرفته‌اند. پس از این دو شاخص نیز شاخص‌های رعایت اخلاق در برخورد با کارکنان و سهامداران و مشتری‌مداری از اهمیت ویژه‌ای برخوردارند.

نتایج به‌دست آمده از سایر مطالعات صورت‌گرفته گواه آنست که عمدتاً بانک‌های اخلاقی سودمحور نیستند، از این رو به‌نظر رسید که ممکن است دیدگاه مدیران بانک‌های خصوصی نسبت به این مسئله با دیدگاه مدیران بانک‌های دولتی متفاوت باشد؛ چراکه با توجه به ماهیت بانک‌های خصوصی هدف اصلی این بانک‌ها کسب سود بیشتر است. به این دلیل در مطالعه پیش‌رو تفاوت دیدگاه‌های مدیران بانک‌های خصوصی و دولتی نیز مورد آزمون قرار گرفت که نتایج نشان داد در مجموع دیدگاه مدیران بانکی در ایران به بانک‌های اخلاقی با یکدیگر تفاوت ندارد.

۷. ارائه پیشنهادات

هرچند هنوز تعریف جامع و کاملی که بیانگر چارچوب کلی بانک‌های اخلاقی باشد ارائه نشده است و در سایر کشورها نیز هریک از بانک‌های اخلاقی در حوزه خاص خود مشغول به فعالیت هستند، اما با توجه به اهمیت این بانک‌ها مبحث بانکداری اخلاقی در سال‌های اخیر در ادبیات بانکداری رواج بسیاری یافته است. در ایران نیز گام‌هایی در این راستا برداشته شده است که از مهم‌ترین آنها می‌توان به اعطای وام‌های

قرض‌الحسنه جهت رفع نیازهای ضروری نیازمندان و آزادی زندانیان و اقدام بانک‌ها در ساخت مدارس در مناطق محروم در راستای ایفای مسئولیت‌های اجتماعی اشاره نمود.

با توجه به نتایج تحقیق حاضر و تفاوت نتایج بررسی در ایران در مقایسه با سایر کشورها لازم است تلاش بیشتری برای معرفی این بانک‌ها در ایران صورت گیرد؛ چراکه با شکل‌گیری این بانک‌ها در ایران به اهداف بانکداری اسلامی نیز نزدیکتر خواهیم شد. از سوی دیگرضروری است منشور اخلاقی بانک‌ها با توجه به ویژگی‌ها و اهداف بانکداری اخلاقی مورد توجه و بازنگری قرار گرفته و تعهد و باور لازم برای رعایت این منشور در عملکرد بانک‌ها از جنبه‌های مختلف ایجاد گردد.

از سوی دیگر ضروری است اولویت‌های مرسوم در بانک‌های اخلاقی به‌ویژه در خط‌مشی‌ها و سیاست‌های اعتباردهی بانک‌ها به‌صورت ملموس و علنی بیان گردیده و مورد تأکید قرار گیرد.

در حوزه قوانین و مقررات نیز با اعمال نرخ‌های سود ترجیحی تسهیلات و ارائه خدمات بهتر و بیشتر به بخش‌های اقتصادی که در صیانت از محیط‌زیست فعالیت می‌نمایند و نیز اعمال نرخ‌های سود بالاتر یا اعمال ممنوعیت پرداخت تسهیلات به صنایع آلوده‌کننده محیط‌زیست می‌توان گام مؤثری در تحقق بانک‌های اخلاقی برداشت، همچنین از سوی دولت و شورای پول و اعتبار می‌توان نسبت به ارائه برخی مجوزها و خدمات ترجیحی به بانک‌های حامی محیط‌زیست و نیز بانک‌هایی که در ایفای مسئولیت‌های اجتماعی پیشرو هستند اقدام نمود.

منابع

آذرنوش، علیرضا (۱۳۸۵)، "استفاده کارآمدتر از اعتبارات خرد در خاورمیانه و شمال آفریقا"، *مجله بانک و اقتصاد*، شماره ۴۶، ص ۱۶.

ازکیا، مصطفی و علی ایمانی (۱۳۸۵)، "نقش اعتبارات خرد در توانمندسازی و ایجاد اشتغال زندانیان آزادشده: تجربه بانک کشاورزی"، *مجموعه مقالات سمینار اعتبارات خرد، توسعه روستایی و فقرزدایی*.

بابایی، فیروزه (۱۳۸۱)، "پیوند اخلاق با صنعت بانکداری، درآمدی بر بانکداری اخلاقی"، *فصلنامه تازه‌های اقتصاد*، شماره ۱۳۶، صص ۱۵۸-۱۵۷.

بختیاری، صادق (۱۳۸۵)، "مفاهیم، تعاریف و سابقه اعتبارات خرد با نگاهی به عملکرد بانک کشاورزی"، *مجموعه مقالات سمینار اعتبارات خرد، توسعه روستایی و فقرزدایی*.

پاکروان، الهام (۱۳۹۱)، "گرامین چگونه گرامین شد؟"، *فصلنامه تازه‌های اقتصاد*، شماره ۱۳۵.

تودارو، مایکل (۱۳۸۹)، *تجربه موفق یک اقتصاددان در فقرزدایی*، ترجمه غلامعلی فرجادی، *روزنامه دنیای اقتصاد*، صص ۲۹-۲۸.

چابکرو، غلامرضا، مختاری، داریوش و عباس عبدشاهی (۱۳۸۵)، "بررسی اثر اعتبارات خرد بر ارزش‌افزوده بخش کشاورزی در ایران"، *مجموعه مقالات سمینار اعتبارات خرد، توسعه روستایی و فقرزدایی*.

طالبی، محمد و حسن کیایی (۱۳۹۱)، "بانکداری اخلاقی: بررسی نقاط مشترک و تمایز آن با بانکداری اسلامی"، *مجموعه مقالات ۲۳ همایش بانکداری اسلامی*، صص ۱۵۵-۱۴۴.

عیوضلو، حسین و وهاب قلیچ (۱۳۹۲)، "کدهای اخلاقی در نظام بانکی کشور"، پژوهشکده پولی و بانکی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، مرداد.

قانون عملیات بانکی بدون ربا (بهره) مصوب ۱۳۶۲.

قلیچ، وهاب (۱۳۹۰)، "بانکداری اخلاقی در جهان"، *ویژه‌نامه بانکداری اسلامی*، شهریور.

کینیر، پل و گری کالین (۱۳۸۱)، *اس پی اس اس تحت ویندوز*، ترجمه اکبر فتوحی اردکانی، انتشارات شایگان.

مجموعه مقالات سمینار اعتبارات خرد، توسعه روستایی و فقرزدایی (۱۳۸۵)، انتشارات مرکز تحقیقات بانک کشاورزی.

ویلسون، رودنی (۱۳۸۱)، *شباهت‌های بانکداری اسلامی و بانکداری اخلاقی*، ترجمه محمد زمان رستمی، *فصلنامه تخصصی اقتصاد اسلامی*، سال ۲، شماره ۶.

Abdul Rahman (2007), "Islamic Microfinance: A Missing Component in Islamic Banking", PP. 38-53.

Carboni, V. (2011), "Banking on Ethics", PP. 1-36.

Clerck, F. (2009), "Ethical Banking", PP. 209-227.

Febea (2012), "What Really Differentiates Ethical Banks from Traditional Banks?", PP. 1-4.

Hardy, D., Holden, P. & V. Prokopenko (2002), "Microfinance Institutions and Public Policy", PP. 1-36.

Hoepner, A. & J. Wilson (2010), "Social, Environmental, Ethical and Trust (SEET) Issues in Banking: An Overview", PP. 1-38.

Safakli, O. V. (2005), "A Research on the Ethical Dimension of Banking Crises in the Turkish Republic of Northern Cyprus", *Electronic Journal of Business Ethics and Organization Studies*, PP. 24-30.

San-Jose, L., Retolaza, J. L. & L. Gutierrez (2009), *Ethical Banks: An Alternative in the Financial Crisis*, 22nd EBEN Annual Conference Athens, Greece.

Seznec, J. F. (1999), "ETHICS, Islamic Banking and the Global Financial Market", *The Fletcher Forum of World Affairs*, No. 23, PP. 161-170.

Terberger, E. (2003), "Microfinance Institutions in the Development of Financial Markets", *CEPAL Review*, No. 81, PP. 187-202.

Tlemsani, I. & R. Matthews (2002), "Ethical Banking: The Islamic View", PP. 1-18.

Wehinger, G. (2012), "Banking in a Challenging Environment: Business Models", Ethics and Approaches Towards Risks, Financial Market Trends, PP. 1-10.

Wilson, R. (2002), "Parallels between Islamic and Ethical Banking", *Review of Islamic Economics*, Vol. 11, PP. 51-62.